

Nærkontakt – København og Vestegnen!

Af Paul Hviid Kristensen

Paul Hviid Kristensen, Porsager, Albertslund. Pensioneret efter 47 år i Københavns Kommune, deraf 16 år som socialdirektør og de sidste 5 år som EU-kommitteret.

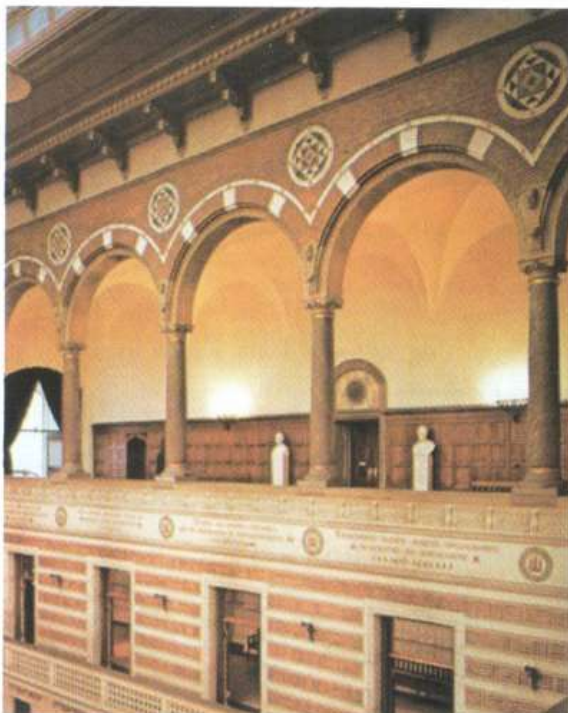
At bo i Albertslund og samtidig arbejde på Københavns Rådhus i så mange år har fra tid til anden givet anledning til refleksioner over sammenhænge og samspil imellem de to poler for ens daglige tilværelse, for nære relationer må der have været, hvilket al-

lerede kan konstateres af det faktum, at Danmarks første jernbane anlagt i 1847, der forbandt København og Roskilde, havde 4 stationer på strækningen, nemlig i Valby, Glostrup, Kjøge Landevej (senere Taastrup) og Hedehusene og således gav mulighed for nærkontakt også i vort nærområde.

Københavns Rådhus med inspiration fra Vestegnen

Københavns Rådhus – det sjette af slagsen – er et spændende hus at vandre rundt i, bygget som det er for mere end hundrede år siden af arkitekt Martin Nyrop i en skøn som kombination af ældre dansk arkitektur og norditaliensk renæssance, inspireret, som Martin Nyrop var, af dansk middelalderromantisk byggeri (herregårde m.v.) og af rådhuset i Siena dernede i Toscana. Når man dertil lægger dekorativ kunst i Rådhusets mange sale, rum og gange af kunstnere som Thorvald Bindesbøll og Joachim Skovgaard, er der sandelig nok at se på og glædes ved.

Et begreb i denne sammenhæng har jeg særligt hæftet mig ved, nemlig hedeboostuk, og hvad er så det for noget? Jo, Martin Nyrop anvendte hedebohvidsøm og baldyring som forlæg til stukornamentik på lofter, vægge, dørstykker og vindueslysninger, og alt blev fornemt udført af en dengang kendt billedhugger ved navn Hans Chr. Petersen. Men hvad er historien bag? Ja, det kan man læse nærmere om i en bog redigeret af Eva Hvidberg:

Ornamenter i rådhushallens søjlegang er inspireret af Hedeboegnen. (Efter pjece udgivet af Københavns Rådhus, Magistraten 6. afd., 1979)

Professor Martin Nyrop sammen med murerformand Krone og bygningskonduktør Emil Jørgensen. (P.S. Krøyer, maleri)

"Hedebo – et nationalromantisk omdrejningspunkt", udgivet af Greve Museum i 1994. Heri kan man bl.a. læse, at fruene i det fornemme og velstående borgerskab i København var velbekendt med, at det først og fremmest var bondekonerne ude på gårdene vest for byen, der var skrappe til at sy. Fra denne egn kom der også unge piger ind til byen for at tjene som stuepiger hos borgerskabet, og de bragte talentet for at sy med sig. Interessen for og glæden ved at sy bredte sig i de københavnske hjem, og det ikke mindst i midten af 1800-tallet. Og hedebosyningen relaterede sig såvel til kvinders som mænds beklædning, til broderier, puder og pudevår, møbler, gardiner og – ja, man kunne blive ved.

Som var nævnt var Martin Nyrop arkitektuddannet, og han var professor ved Kunstakademiet, men det er værd at notere sig, at han også havde en håndværksmæssig uddannelse. Hans far, der var præst på Holmsland ved Ringkøbing, havde sendt sin næst yngste søn – det ene ud af ti børn – allerede som 10-årig til Sorø Akademi, men Martin var ikke særlig interesseret i lektielæsning, og på et tidspunkt valgte faderen derfor at tage ham ud af 5. klasse og i stedet sende ham i tømrerlære. Efter bestået svendep prøve og nogle års arbejde som tømrer søgte han ind på Kunstakademiet, blev opta-

get og færdiguddannet som arkitekt i 1876. I 1880 modtog ham Akademiets store guldmedalje og dermed et rejsestipendium. Rejsen gik til lande i Mellemeuropa, til Grækenland og til Italien, hvor som tidligere nævnt ikke mindst rådhuset i Siena gjorde indtryk på ham.

Enhver besøgende i Københavns Rådhus må blive betaget af husets arkitektur, men også af de tusinder af detaljer, der præger husets gange, rum og sale – det være sig møbler, gardiner og gobeliner såvel som kalkdekorationer, fresker og relieffer i sten eller træ eller – som allerede nævnt – stukornamenter på lofter og vægge, i dørstykker og vinduesrammer. I tilvejebringelsen af al denne udsmykning kom håndværkeren op i Martin Nyrop, og han forstod som ingen anden at gøre brug af datidens dygtigste håndværkere og kunstnere.

Hvad angår stukornamentikken i dens utallige varianter rundt omkring i Rådhusets gange, sale og kontorer, ja så er de inspireret af hedebo-syningen og dens mange udtryksformer. Martin Nyrop var blevet bekendt med dem i sit tidligere arbejde som arkitekt, og som han sagde engang i en forelæsning for arkitektstuderende i en omtale af hedebo-syningen ”.....*det er (her) man lærer de danske bønders skønhedssans at kende, deres opfindsomhed og flid og – i de gode ting – deres regelbundethed, deres hensyntagen til materialet.*”

Nyrop tog faktisk i 1907 initiativ til dannelse af ”*Selskabet til Hedebo-syningens Fremme*”, og han var selv selskabets formand frem til 1914.

Nævnes skal det også i forbifarten, men i denne forbindelse måske også væsentligt, at Nyrop var meget optaget af kampen for kvindernes ligestilling i det danske samfund – en kamp, der dengang var intens som vel ingsinde før eller siden – og derfor fandt han det ganske selvfølgeligt, at også kvindernes håndværk kom til ære og værdighed.

Hø og halm fra Vestegnen til København

Det var således et af bindeleddene imellem Albertslund og Rådhuset af-dækket af ornamentikken i Rådhuset. Men et andet og måske nok så mar-kant bindeled er Rådhusets beliggenhed på det gamle Halmtorv, for det var jo her, vore forfædre, hedebo-bønderne, indfandt sig hver dag med deres hø og halm, mælk og grønsager, korn og æg, smør m.m.

For til fulde at forstå det efterfølgende skal man klargøre for sig, at bøn-derne på Vestegnen i mange henseender var mere velstillede end bondefol-

Vesterport set fra Halmtorvet. På volden Store Kongens Mølle. Til venstre for møllen ses vagtbygningen og til højre sprøjtehuset. Yderst til højre: Hjørnet af Frederiksgade, Absalons Gård. (Efter akvarel af C.V. Eckersberg, 1809. Bymuseet i København).

Brandfarlig sengehalm

Som det fremgår så tydeligt af det foran beskrevne, var hø og halm tilbage i tiden væsentlige ingredienser i dagligdagen, dels som foder m.v. til først og fremmest byens heste, der var uundværlige trækdyr og transportører, dels som fyld i dyner og puder (sengehalm). Men stedse skulle det omgås med den yderste varsomhed, brandfarligt som det var. Og derfor forstår man så godt motiveringen for Ole Rømers forordning fra 1705.

Men galt gik det alligevel og det ikke så sjældent. Således eksempelvis i oktober 1728. En 7-årig dreng ved navn Iver Segel boede i en ejendom, hvor i dag Frederiksberggade (Strøget) munder ud i Rådhuspladsen, og en aften var han med en såkaldt lysprås gået op på loftet for at lede efter et stykke legetøj. Han kom uforvarende til at sætte ild i noget hø, og snart efter stod først huset i flammer og inden længe den halve by. Meget gik tabt dengang.

Det nye *Halmtorv* ved Vesterport blev straks et søgemål for Vestegnens bønder, men her såvel som til de øvrige torvepladser i byen var det ikke så ligetil at komme ind. Så vore flødebønder m.fl. herude fra hedelandet led

dengang – og som mange mener, det også er tilfældet i dag – under bureaukrati og restriktioner.

Når hdebonden kom inden for byporten

For at nå ind i byen med sine varer skulle hdebonden passere Vesterbrogade, der med tiden var bebygget med møller og reberbaner (pladser til rebslagning), gæstgivergårde og slagterboder. På et tidspunkt blev også Frihedsstøtten – det var i 1790'erne – sat op, og den var i en halvbue til begge sider flankeret af to prægtige lindealleer, og først når denne var passeret, var man fremme ved passagen ind igennem selve fæstningsværkerne, og først her begyndte problemerne for alvor.

Vesterport blev ligesom byens andre porte stænget allerede ved mørkets frembrud. Fra 1808 holdtes den dog åben til kl. 12 nat. Så lukkedes den af, og nøglerne, som hidtil var blevet bragt til kongen eller i hans fraværelse til fæstningens kommandant, skulle nu fremtidig opbevares af portvægterne. Først hen ad morgenstunden – et begreb, der svingede fra om sommeren tidligst kl. 3½ til om vinteren kl. 7 – åbnedes portene. På torvedagene, specielt om vinteren, holdt der om morgenen foran Vesterports udenværker lange rækker af bøndervogne, som ventede på at komme videre. Og vejen gennem fæstningsanlægget var trang og besværlig, dertil bekostelig. Så snart vagtklokken ringede som tegn på, at der blev lukket op, satte vogntoget sig i bevægelse. Det varede tit flere timer, inden det sidste køretøj slap igennem.

Ved Acciseboden eller Konsumtionskontoret, som lå lige uden for indkørslen, måtte alle vognene gøre holdt, også enhver ridende eller gående, hvis det blev forlangt. Her skulle betales konsumtion, en afgift på snart sagt alle indenlandske produkter, som førtes ind i byen. Konsumtionsafgiften var en statsskat, hvoraf kommunen dog fik en tiendedel.

Inde i selve ravelinen, umiddelbart foran porten, lå der en lille bygning, hvor konsumtions-betjentene, i almindelighed benævnt ”posekikkerne”, holdt til. Atter måtte der standses op. Vognene måtte aflæsses og igen pålæsses. Der skulle kontrolleres, om indholdet nu virkelig svarede til det, der var opgivet. Enhver ting, der kunne rumme noget afgiftspligtigt, blev undersøgt. I den retning havde de ridende og gående det ikke nemmere. Om de hårdhændede metoder, der anvendtes af disse ordenshåndhævere, melder følgende verslinier af Claudius Rosenhoff fra digtet ”Udsigt over Vesterport”:

*De med lange spyd og stænger
storme løs mod bondens sæk –
se, hvor han med næsen hænger,
da de tog hans kylling væk.*

Følte man sig lettet over at have overstået mellemværendet med konsumtionsbetjentene, blev man hurtigt slået ned på ny. Der var nemlig kun få skridt til den næste spærring: byens bom. Og her skulle atter betales. Enhver tids administration synes at være snedig til at finde på den slags ting. Om dagen opkrævedes den såkaldte skillingstold eller bropenge som godtgørelse for sliddet på broplankerne over fæstningsgraven. Om aftenen faldt denne afgift bort for at blive afløst af andre og dyrere takster, nu under navn af port- eller passagepenge, der tilfaldt kommunen. På søn- og helligdage gjaldt bestemmelsen om port- eller passagepenge hele dagen.

Et vist storsind lagdes dog for dagen. Ligvogne, brandsprøjter og renovationsvogne var fritaget for at præstere disse ydelser. Det samme var kongelige og fyrstelige personer, generaler o.lign., kørende og ridende poster m.fl. Og endelig havde skydebrødrene (medlemmer af Det Kongelige Skydeselskab) fri passage, når de på fugleskydningsdagene kørte procession med fuglekongen. Særligt begunstigede personer kunne opnå den lykke enkeltvis at få tildelt fritegn.

Ved vagtbygningen inden for porten skulle de rejsende melde sig, og postillonen måtte aflevere en liste over passagererne til den vagthavende officer eller underofficer. Når ældre folk var udenports ved vintertid og i mørke, bad de ofte om at få en soldat fra portvagten til at følge sig hjem. Det blev gerne tilstået og kostede dem en mark eller to.

Ja nemt var det ikke dengang, men af med sine varer kom man, og turen kunne gå hjemad igen. På dette tidspunkt var hdebonden dog ofte – og det forståeligt nok – lidt træt, og så kunne det hænde, at han følge trang til en lille tår for at slukke tørsten. Det var derfor meget betænksomt, at der hist og pist på vejen var placeret et gæstgiveri eller en kro, som bød sig til.

Roskildekroen her i nærheden var et af disse steder, som gav liv til sjælen og mere plads i pungen. Hvad lilleemor så sagde, når han senere hen nåede hjem, kan man kun gisne om, men så havde hun jo også sin hedebo-syning at holde sig til.

Voldene omkring København sløjfes

Men meget blev anderledes, da det i 1855 blev besluttet at opgive befæstningen af København og nedrive voldanlægget eller i hvert fald væsentlige dele af det. I 1856 blev Nørreport som den første byport nedtaget, og året efter faldt Vesterport. Og godt var det.

Omkring år 1800 boede der ca. 100.000 mennesker i København, og omkring halvtreds år senere (1855) var antallet steget til hen ved 144.000. Alle boede de inden for samme voldanlæg. Bolignøden var ubeskrivelig og de hygiejniske forhold mere end slette. I alt for mange år havde fæstningsringen, hvori portene indgik, hindret byens trivsel og udvikling.

Men efter den trufne beslutning i 1855 skete meget og det hurtigt. I 1867 blev en bred dæmning anlagt, som i lige linje forbandt Frederiksberggade og Vesterbrogade. I 1869 blev fæstningsterrænet overdraget fra staten til Københavns Kommune, og i 1877 vedtog Københavns Borgerrepræsentation en bebyggelsesplan for området, hvorefter Vestervold i de følgende år blev nedrevet, først den nordlige del op imod Jarmers Plads og senere den sydlige del af volden fra Halmtorvet og til havnen. Dermed blev adgangen til byen og dens torve også fri og meget lettere tilgængelig - og det selvsagt også for flødebønderne og deres naboer i syd og vest.

Men meget mere hændte og var hændt af interesse for hedeboenderne, noget endda for længe siden. Det nuværende Vesterbro var det område uden for voldene, der først fik en mere permanent bebyggelse. Vesterbrogade blev anlagt som hovedforbindelsen mod Roskilde og længere væk, og det var, som tidligere nævnt, primært ad denne vej, at bønderne kom ind til byen med deres leverancer til byens borgere. I 1624 blev vejen sågar belagt med brosten, og som tidligere berettet slog mange næringsdrivende sig med tiden ned langs Vesterbrogade, om end de måtte være indstillede på at skulle flygte og se deres ejendomme ødelagt eller nedbrændt i tilfælde af angreb på København.

Kvæg på græs uden for Vesterport

De første erhvervsudøvende, der etablerede sig på Vesterbro, var slagterne. Allerede i 1577 blev slagterne anmodet om at forlade selve København på grund af almen urenhed med blod og lugt, benaffald m.v., som var forbundet med erhvervet. Og så var køerne med tiden ikke velsete i byen. De blev

drevet ud til græsning på de grønne områder uden for voldene og især til fælleden uden for Vesterport (området ned imod, hvad vi i dag kalder Sydhavnen), hvortil bønderne fra Vestegnen også kom med deres kvæg.

Hvad var derfor mere nærliggende for slagterne end at etablere sig i nærheden af kvæget, og inden længe var der slagterier uden for Vesterport. De indrettede sig omkring "Trommesalen". Det kaldte man snart stedet, idet bystyret i København lod deres stadstamburmajor på dennes vandring op og ned ad byens gader ved trommeslag annoncere, når der var kød til salg derude hos slagterne på Vesterbro. "Trommesalen" er stadig i dag navnet på en velrenommeret slagtergade på Vesterbro.

Så der var stadig forhindringer at forcere på vejen for bønderne på Vestegnen, men det var en velsignelse, at de ikke længere behøvede at forcere byporte og fæstningsanlæg m.m. for at få deres køer til salg og slagtning.

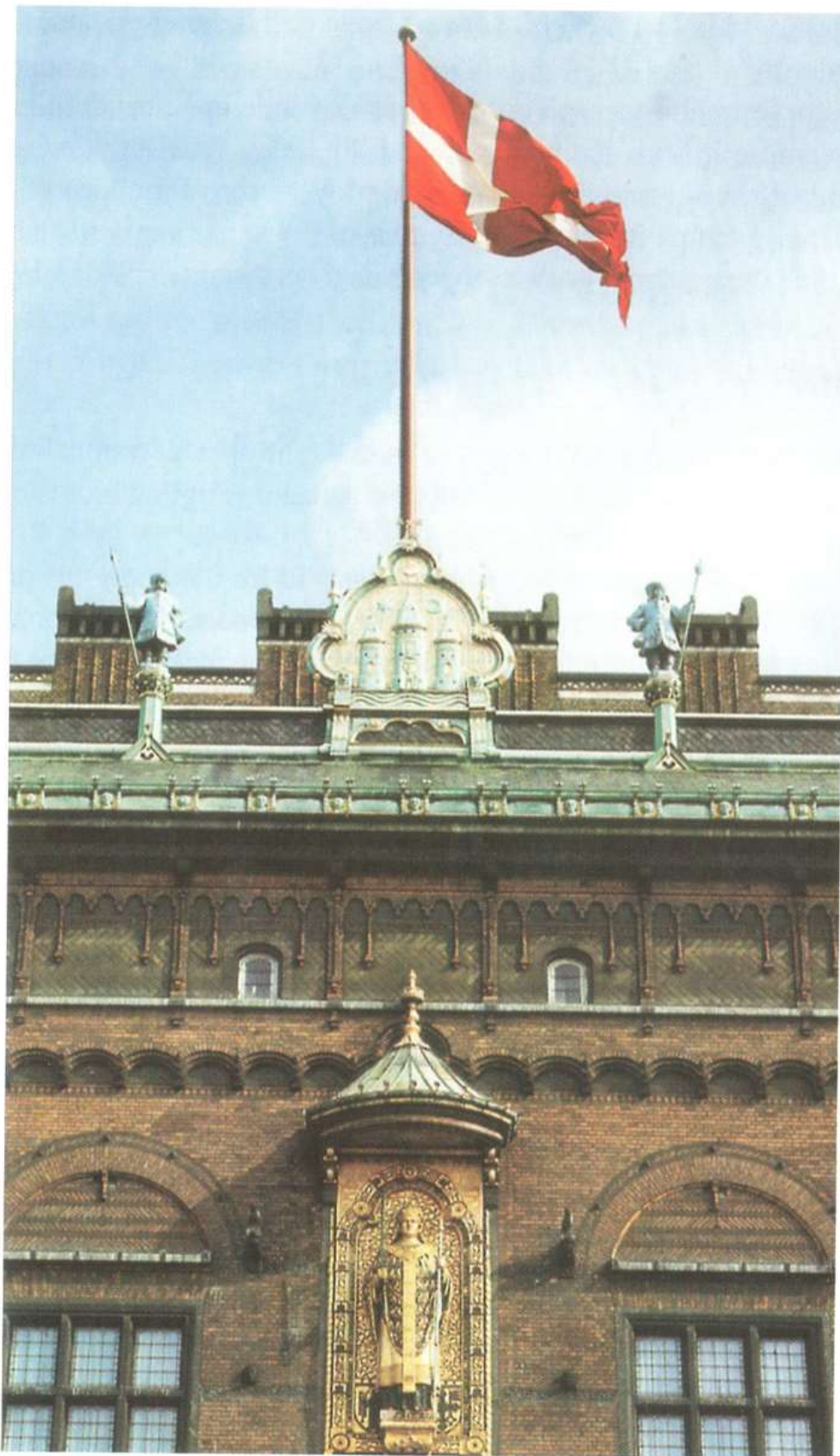
I takt med byens vækst steg antallet af slagtere på Vesterbro markant, og i 1800-tallet byggede man så et stort kompleks af slagtehuse, kendt som "Den Brune Kødbý". Byggeriet påbegyndtes i 1878 og afsluttedes i 1901 med opførelsen af Øksnehallen, alle bygninger placeret omkring en plads benævnt Flæsketorvet. Senere hen da "Den Brune Kødbý" blev for lille og for gammeldags (det siger lidt om aktivitetsniveauet på Flæsketorvet) byggede Københavns Kommune og ibrugtog i 1934 i umiddelbar nærhed "Den Hvide Kødbý", også bygget omkring en plads, men denne gang med navnet Kødtorvet.

I dag er disse to kødbyer inddraget til andre formål. Der er i bygningerne kommunale kontorer og virksomheder, private forretninger m.v.

Den sidste ko blev slagtet i 1993, og slagtning af kvæget sker i dag på slagterier i provinsen, og kødet indføres til København i store kølevogne. Man ser således ikke længere Vestegnens bønder drive køerne igennem Vesterbros gader.

Fra halmdyner til dundyner

Med hvad med høet og halmen? Ja, det var der sandelig brug for i masser af år, næsten op til vor tid, høet som foder til køer og heste og halmen til at putte i dyner og puder. Først da cyklen og bilen holdt deres indtog som anvendelige og formålstjenlige transportmidler, faldt behovet for høet til foder betragteligt i byerne og deres nærområder, og på det tidspunkt fandt man også på at putte de ikke nær så brandfarlige og samtidig varmeisole-

*Biskop Absalon med sværd og bispestav på facaden af Københavns Rådhus.
(Efter foto fra Grønlund, København)*

rende fjer (også kaldet dun) fra høns og fugle m.fl. i dyner og puder i stedet for halmen.

Halmtorvet måtte væk på grund af den rivende industriudvikling, og i 1888 – samme år, som den nordiske udstilling blev åbnet - flyttedes Halmtorvet ud til sin nuværende beliggenhed på Vesterbro for enden af Sønder Boulevard og tæt på Rysensteens Gymnasium. Og her var der så halmtorv til det af de ovennævnte grunde blev nedlagt som handelsplads i 1945.

Grønttorvet

Men der var noget, der manglede, før man kunne sige, at rationaliteten var 100% opfyldt, og det var leverancen af grønsager, frugt og blomster. Også det blev der dog med tiden rådet bod på.

I 1889 flyttedes salget af disse varer også ud fra den indre by, dog ikke vestpå, men derimod til en plads uden for Nørreport, som i mange år da også bar navnet Grønttorvet – i dag hedder stedet Israels Plads, og selv om der stadig i et vist omfang finder salg sted af grønsager, frugt og blomster, så er der sket den væsentlige, ja afgørende forandring, at man i 1958 flyttede engros salget af disse varer til Københavns Engros Grønttorv i Valby, beliggende på et stort areal imellem Gl. Køge Landevej og Vigerslev Allé. Så rationalet blev til fulde intakt, og Vestegnen, dens bønder og landmænd, transportører m.fl. imødekommet som den gode og givende leverandør.

Nærkontakt med København – også i dag

Og at nærkontakten stadig trives og det i fuld udfoldelse, kan man få bekræftet alene ved at konstatere, hvor mange rejsende, der hver dag morgen og aften lader sig befordre med S-toget frem og tilbage imellem Albertslund Station med tilliggende stationer i nærområdet og S-stationerne i hovedstaden.

Nærkontakt, om end på en anden måde, kan man også opleve, når man bevæger sig op på toppen af Herstedhøje. Herfra kan man med det blotte øje se Rådhusårnet i København, når man ser imod øst, og vender man sig 180 grader, falder øjnene i bare nogenlunde sigtbart vejr på spirene på Roskilde Domkirke.

Vi på hedeegnen forekommer på en måde at være en slags bindeled imellem kongebyen og bispebyen, imellem slottet og kirken, imellem sværdet og korset, disse lokaliteter, instanser og begreber, der så ofte har været i konflikt med hinanden og dermed givet dramatisk stof til Danmarkshistorien. I og for sig er det min tro, at Vestegnens beboere med deres stadige bidrag til sikring af dagliglivet såvel i kongens som i bispens by har været et forsonende element midt i alt dette, og holder denne opfattelse stik, har vi også bragt os på hold med Biskop Absalon, denne bisp, der så sandelig også var hærfører og kongens gode og nære ven. Han var i biskoppelig sammenhæng så at sige ”undtagelsen, der bekræfter reglen”. Han satte skub i København og sørgede for ro og harmoni imellem kongens by og bispens by.

I dag troner han i fuldt ornat som biskop over hovedindgangen til Københavns Rådhus, og det med både bispestav og sværd – det kan der også lægges symbolik ind i. Martin Nyrop, rådhusets arkitekt, var hedeboenderne – og deres hustruers – ven, og dette venskab har han måske netop ladet komme til udtryk ved at placere Absalon i hans fulde bispeskrud så fornemt på kongebyens rådhus. Egentlig burde vi også hædre ham – altså Absalon – med en statue herude på Vestegnen, eventuelt oppe på toppen af Herstedhøje. Han vil nyde udsigten – og det hele vejen rundt, er jeg sikker på.

Litteraturhenvisninger

Hedebo: et nationalromantisk omdrejningspunkt / Ena Hvidberg (red.).
Greve: Greve Museum, 1994

Københavns Rådhus / Ida Haugsted & Hakon Lund. Kbh.: Københavns Rådhus, 1996

Mackeprang, Otto: Omkring Rådhuspladsen: et tilbageblik. Kbh., 1950

Sørensen, Henning: Albertslund i tusind år. Albertslund: Lokalhistorisk Samlings Venner, 2000

Vestegnen – fra gartneriland til forstad / Ena Hvidberg & Hannelene Toft Jensen. Holte: Københavns Amtsmuseumsråd, 1986